

Croatica 42/43/44/1995-6.

Izvorni znanstveni članak

Iva Lukežić
(Pedagoški fakultet, Rijeka)

POLAZIŠTA I TEZE ZA OPIS ILOČKE SKUPINE GOVORA

UDK 801 [802/809]-087

I. Polazišta

Ovaj je dijalektološki prilog utemeljen na novim pristupima hrvatskome jeziku, uobličeniim tijekom polukonspirativnoga razdoblja u nedavnoj povijesti hrvatske lingvistike i djelovanja hrvatskih lingvista, a koji se neometano javno iskazuju tek nakon uspostave slobodne i samostalne hrvatske države.

1. Hrvati su na terenu na kojemu su tijekom povijesti prebivali i konstituirali se kao zaseban narodni entitet, za međusobnu komunikaciju izgradili i osposobili složeni jezični entitet koji osjećaju svojim i nazivaju ga hrvatskim jezikom od najranijih zapisa tijekom svoje povijesti. Hrvatski je jezik prema tome, u ukupnosti svojih pojavnosti, jezik Hrvata.

2. Hrvatski jezik, kao i svaki drugi jezik, ponajprije valja poimati onim što postoji u njemu samome, valja ga definirati njime samim, i tek potom, kad je potrebno, odrediti ga prema drugim jezičnim entitetima i unutar izvanjezičnih odnosa i okolnosti u kojima je postojao i u kojima postoji.

Ponajprije nam je samima istražiti, spoznati, odrediti i omeđiti ono po čemu hrvatski jezik sveukupno jest zasebna pojavnost i datost unutar zajednice svjetskih jezika; na kojim je načelima građena i uspostavljena unikatna konstitutivna formula po kojoj funkcionira i cjelina hrvatskoga jezičnoga organizma i njegove sastavnice; od čega je sačinjena neponovljiva unikatna šifra upravo hrvatskoga jezika, u kojoj je pohranjena i objedinjena dijakronijska okomica samo njegova povijesnoga razvoja i sinkronijska horizontala upravo njegova suvremenoga postojanja; spoznati nam je i znati raspoznati u čemu je bit neponovljivosti hrvatske kombinacije sociolingvističkih, kulturnopovijesnih i pragmatičnih silnica koje su utjecale na izgradnju toga idioma u složen unikatan komunikacijski ustroj što ga imenujemo hrvatskim jezikom, imajući pri tome imenovanju na umu i apstraktni sustav i njegove podsustave, i one više ili manje artificiozno strukturirane da bi služile široj nadarealnoj ili nadregionalnoj komunikaciji (bilo da je riječ o povijesnim književnojezičnim stilizacijama, bilo o suvremenom nadregionalnom hrvatskomu jezičnomu standardu), ili organske idiome koje su za međusobnu komunikaciju u povijesnoj vertikali na užemu geografskomu prostoru izgradile manje društvene zajednice unutar korpusa hrvatskoga naroda.

Ovakvo višeznačno poimanje hrvatskoga jezika primjereno je duhu vremena i pristupu ljudskim jezicima u suvremenoj lingvističkoj znanosti. No ono je u oštroj opreci s poimanjem proisteklim iz motrišta anakrone mladogramatičarske genetske klasifikacije, dogmatski konzerviranim i u ovome vremenu u stručnim i znanstvenim krugovima kao jedino i isključivo motrište po kojem se određuje hrvatski jezik. Po njoj hrvatski nije samostalan ni zaseban jezični entitet zbog uskoga genetskoga srodstva sa srpskim jezikom, i stoga ga uvijek kad se o njemu govori i sudi valja poimati i određivati prema srpskomu jeziku. Primjenom isključivo genetskoga kriterija ni hrvatski ni srpski se ne klasificiraju kao zasebni jezici nego kao jedan jezik s dva ogranka, kojemu stoga pripada odgovarajući dvočlani naziv: *srpskohrvatski / hrvatskosrpski / hrvatski ili srpski*¹.

¹ "Dvočlanoga naziva stoljećima nije bilo, sve do druge polovice 19. stoljeća, tj. do pojave hrvatskih vukovaca. Najprije se uvodi naziv *hrvatski ili srpski*, a pod sam kraj stoljeća *srpskohrvatski* (naziv *hrvatskosrpski* novijega je datuma)". Milan Moguš, *Hrvatska jezična okomica*, Hrvatsko slovo od 29. prosinca 1995., str. 30.

3) Posljedak se dogmatskoga pridržavanja isključivo genetskoga kriterija² ne očituje samo u neprirodnosti jedinstvenoga hibridnoga naziva za dva realna jezična entiteta, nego se načelna neprirodnost i nepravilnost reflektira na svaku prosudbu o ta dva jezika, počam od prosudbi o strukturi i funkcioniranju njihovih jezičnih organizama do svega u čemu su ta dva jezika opstajala i u čemu postoje, dakle i na ideologije i politike, pa i na njihove ekstremne odraze, za što su potvrda strašna zbivanja koja su obilježila upravo prostore toga tobože istoga jezika nakon 1990. godine.

U ovom ću se članku radi ilustracije pozabaviti samo jednim slučajem iz područja dijalektologije.

U svim se dosadašnjim dijalektološkim raspravama i na pratećim dijalektološkim kartama slijedom interpretacije po kojoj su hrvatski jezik i srpski jezik jedan i jedinstven (premda dvokraki) jezik, organski podstavi dvaju realnih jezika klasificiraju i prikazuju kao narječja toga jednoga jezika: štokavsko se narječje, kajkavsko narječje i čakavsko narječje interpretiraju kao sastavne srpskohrvatskoga / hrvatskosrpskoga / hrvatskoga ili srpskoga jezika, a manje teritorijalno, povijesno i jezično usustavljene cjeline unutar tih narječja nazivaju se dijalektima tih triju narječja. Kako je uobičajeno, i u ovom se slučaju dijalekti imenuju ili lingvističkom ili teritorijalnom odrednicom (prema strani svijeta, ili prema pokrajini). Slijedom toga se tako primjerice iločka skupina govora na svim dijalektološkim kartama³ koje prikazuju štokavsko narječje srpskohrvatskoga / hrvatskosrpskoga / hrvatskoga ili srpskoga jezika označava istim grafičkim znakom i unutar prostora koji pripada vojvođansko-šumadijskome dijalektu.

Kako se sada *post festum* može vidjeti, time je najavljeno ako nije i prejudicirano, a po istoj u polazištu iskrivljenoj logici i na neki način opravdano ono što se koncem 1991. godine dogodilo Hrvatima iz Iloka, Bapske, Lovasa, Tovarnika i drugih sela u iločkome kutu, za koje sve dijalektološke rasprave do danas tvrde da im govori pripadaju šumadijsko-vojvođanskome dijalektu. *Post festum* bi se mogla u naizgled bezazlenoj dijalektološkoj podjeli i nazivu dijalekta kojim govore Hrvati u iločkomu kutu raspoznati najava okupacije i prisvajanja teritorija na kojemu su Hrvati uvijek, i tijekom povijesti i u vrijeme egzodusa 1991. činili gotovo jedino pučanstvo. Naime, ako zbog i politički prihvaćena i ozakonjena

² Genetska je odrednica u svjetskoj lingvistici i nadalje vrhovni kriterij za poimanje i klasifikaciju i hrvatskoga i srpskoga jezika. Da bi se stanje i u znanosti izmijenilo, vjerojatno će trebati dugo i uporno ponavljati argumente za svestranije motrište, poimanje i klasifikaciju.

³ Takva je podjela prikazana i na najrecentnijoj *Dijalektološkoj karti štokavskog narječja*, objavljenoj uoči raspada druge Jugoslavije, kojoj je autor Pavle Ivić (u knjizi: *Jezik: srpskohrvatski/ hrvatskosrpski/ hrvatski ili srpski*. JLZ, Zagreb 1988.)

dogmatskoga stava po kojemu su srpski i hrvatski jedan jezik, nije moglo biti javnoga sporenja o tome da je štokavsko narječje (uz ostala dva narječja) sastavnica jednoga i u osnovi jedinstvenoga srpskohrvatskoga (hrvatskosrpskoga / hrvatskoga ili srpskoga) jezika, ni u kojem slučaju nije bilo ni moglo biti dvojbe ni spora da je Šumadija srpska pokrajina, a Vojvodina da je – osobito u novijoj povijesti u Jugoslavijama – pokrajina unutar Srbije.

Okanimo li se pak anakronoga mladogramatičarskoga genetskoga kriterija, a time i svega što on implicira i može implicirati, i promotrimo li ovaj dijalektološki segment problema u skladu s polazištima iz točke 1. i 2. ovoga članka, čitava se slika mijenja.

Polazištu po kojemu su hrvatski i srpski jezik dva lingvistička entiteta i realiteta imanentno je i motrište o različitu ustroju tih dvaju jezika i na dijalekatskomu planu. S takvih polazišta i motrišta hrvatski jezik na dijalekatskoj razini čine tri povijesno, geografski i socijalno autohtona narječja: čakavsko, kajkavsko i štokavsko, a svako od njih ima pripadajuće dijalekte, koje na terenu čine skupine govora sastavljene od mjesnih govora⁴. Hrvatski je jezik po formuli toga tronarječnoga spleta, jednako kao i po "neponovljivoj uzajamnosti" tih svojih triju narječja (R. Katičić) poseban entitet i realitet među svim jezicima u ukupnosti svjetskih jezika. Srpski jezik nema narječja, njegovi su podsustavi u dijalektološkoj klasifikaciji samo organski dijalekti. Samo hrvatski jezik čine čakavsko narječje, kajkavsko narječje i štokavsko narječje, a svako od njih čine organski dijalekti, skupine govora i pojedinačni mjesni govori, što su ih tijekom svoje povijesti razvili Hrvati za svoju međusobnu društvenu komunikaciju na određenu prostoru⁵.

⁴ O apstraktnim i konkretnim razinama i odgovarajućim im terminima u dijalektologiji v. u uvodnom dijelu knjige Milana Mogušša *Čakavsko narječje. Fonologija*. Školska knjiga, Zagreb 1977.

⁵ Takva polazišta u dijelu koji se odnosi na hrvatsku dijalektologiju, što eksplicitno što implicitno zastupaju i iskazuju vodeći hrvatski lingvisti. O tome je tijekom 1995. godine u nekoliko navrata načelno prozborio Radosláv Katičić, izravno u tekstovima objavljenim u *Vijencu* i *Hrvatskome slovu*, a posredno u uvodnomu referatu *Hrvatski jezik u svijetu*, održanom na Prvome hrvatskome slavističkome kongresu u Puli, u rujnu 1995. I u uvodnomu se referatu Dalibora Brozovića *Stanje i zadatci jezikoslovne kroatistike*, pročitanome na istomu Kongresu, a objavljenom u *Hrvatskome slovu*, mogu naći poticaji za nov pristup i jezičnomu materijalu i klasifikacijama, posve drugačiji od onoga koji su jezikoslovni kroatisti (uključujući i autora) u staromu sistemu bili primorani prihvaćati ako su uopće kanili djelovati i opstati. Milan Moguš to u članku *Hrvatska jezična okomica*, govoreći o tome kako se hrvatski književni jezik kroz stoljeće i pol odupirao neprirodnom zajedništvu sa srpskim, formulu ovako: "Pa kako se hrvatski jezik odupirao i odupro svemu tomu? Neprestanim njegovanjem onoga što je pripadalo samo njemu, učvršćujući hrvatsku jezičnu okomicu onoga što se u drugoj hrvatskoj sredini prepoznavalo kao svoje pa unosilo u

Kako je hrvatski jezik i na razini apstraktnoga sustava, i na razini konkretnih organskih podsustava onaj idiom, odnosno onaj skup konkretnih idioma kojim govori narod koji sebe osjeća, poima i imenuje Hrvati-ma, to je tako i sa skupinom mjesnih govora u iločkome kutu: budući da njime govore Hrvati, on jest dio hrvatskoga jezika, jedan njegov pojavni oblik koji su Hrvati s toga prostora razvili tijekom svoje povijesti. Dužnost je dijalektologa, ponajprije hrvatskoga, u skladu s prethodno iznesenim činjenicama jasno reći ovo:

- 1) idiom koji se može nazvati iločkom skupinom mjesnih govora dio je hrvatskoga jezika jer njime međusobno govore Hrvati;
- 2) ma kakav taj idiom po kriterijima sličnosti ili srodnosti bio, ne može se u dijalektologiji prikazivati dijelom šumadijsko-vojvođanskoga dijalekta, koji je dijalekt srpskoga jezika, onoga jezika koji Srbi drže i osjećaju svojim;
- 3) kako je šumadijsko-vojvođanski idiom dijalekt srpskoga jezika, ne može biti dijalektom štokavskoga narječja, jer to narječje postoji samo u hrvatskomu jeziku.
- 4) Treba utvrditi mjesto i rang iločke skupine govora unutar štokavskoga narječja hrvatskoga jezika. Da bi se to moglo izvesti, potrebno je učiniti ono što je do sada propušteno: popis i opis jezičnih činjenica u tom idiomu.

II. Istraživanje

Želeći steći uvid u osnovne jezične značajke iločkoga jezičnoga tipa radi njegova uklapanja u predavanja o štokavskoj dijalektologiji na trećoj godini studija kroatistike na Pedagoškom fakultetu u Rijeci, obavila sam nekoliko inicijalnih ispitivanja među prognanicima iz sela iločkoga kuta, koji od konca 1991. godine borave na području riječke županije. U siječnju 1995. godine posjetila sam u hotelskomu naselju "Haludovo" na otoku Krku Nevenku Mađarević, rođenu 1930. godine u Lovasu, te supružnike Katu Barić, rođenu 1929. i Tunu Barića, rođenoga 1926. godine u Lovasu. Moja je studentica Narcisa Conjar, prognanica iz Borova

vlastite tekstove. A to što pripada samo njemu jest tronarječna čakavsko-kajkavsko-štokavska organska i književna osnovica. *Jer zamjenica je ča tek onda čakavizam kad u okviru istoga jezika može stajati u opreci prema nečakavskima kaj ili što. Isto je tako i s kajkavizmom kaj i štokavizmom što jer u hrvatskome jeziku mogu imati opreke. Zato se napr. jezik Slovaka ne zove čakavski nego slovački iako Slovaci rabe zamjenicu čo, slovenski se jezik ne zove kajkavski iako Slovenci rabe zamjenicu kaj, niti je jezik Srba štokavski nego jednostavno srpski. Za razliku od toga hrvatski je jezik i čakavski i kajkavski i štokavski - i po tome tropletu jest zaseban, unikatan."* (podvukla I. L.)

Sela, za svoju seminarsku radnju iz dijalektologije obavila ispitivanje refleksa jata među prognanicima iz Iloka, Bapske i Tovarnika, s kojima je dijelila smještaj u jednom od lovranskih hotela. U siječnju 1996. ponovno sam radi dodatnoga ispitivanja posjetila Nevenku Mađarević u Haludovu⁶, te prognanike smještene u Lovranu: Ivicu Brandibura, građevinskoga tehničara rođenoga 1964. u Bapskoj, i Miroslava - Mirka Lovića, poljoprivrednika rođenoga 1940. godine u Tovarniku⁷.

Ispitanici iz Lovasa rekli su mi da u iločku skupinu pripadaju naselja: gradići Ilok i Šarengrad, u kojima su u velikoj većini živjeli "Šokci"⁸ (Hrvati, katoličke vjeroispovijesti), pretežno "majstorskih" ili činovničkih zanimanja, "u haljina" (odjeveni u građansku nošnju), te sela: Bapska, Lovas, Tovarnik sa zemljoradničkim pučanstvom⁹.

⁶ Za dodatne podatke nisam konzultirala bračni par Barić zbog bunjevačkoga podrijetla supruge i eventualnoga utjecaja njezina materinskoga idioma i na supruga. Nevenka Mađarević je pouzdana obavjesnica, snažna ličnost, osoba strukturirana na podlozi zavičajne i vjerske tradicije i sa završenom samo osnovnom školom, seljanka koja i u progonstvu, u hotelu, na sasvim drugom i drugačijem djeliću Hrvatske pokušava održati narodnu nošnju i svakodnevicu po obrascu kraja iz kojega potječe.

⁷ Ivica Brandibur trenutao radi kao policijski djelatnik. Završio je osnovnu školu u Bapskoj, a srednju građevinarsku u Novome Sadu. Preci su mu s obje strane starosjedioci u Bapskoj. Motiviran je kao obavjesnik o jeziku svoga mjesta, no pouzdan je u pogledu sadašnjega stanja toga idioma. Svjestan je da je na mjesni jezik mlađe generacije kojoj i on pripada znatno utjecao "*srpskohrvatski*" kojem su ga učili učitelji iz Srbije, te "*srpskohrvatski*" iz srednje škole u Novome Sadu. Starijega se jezičnoga stanja kojim su govorili u Bapskoj njegovi prec i majci i ocu ne može sam prisjetiti, ali može pouzdanom potvrditi ili odbaciti ponuđene inačice. Obavjesnik iz Tovarnika, Mirko Lović, završio je šestogodišnju osnovnu školu i nije tijekom života boravio izvan Tovarnika. Potpuno je svjestan da mu je jezik izmijenjen u odnosu na jezik djeda i bake, koji su umrli prije dvadesetak godina, i oblika se njihova jezika može samostalno sjetiti, te u tom pogledu nije podložan kolebanjima ni sugestijama. Osoba je tihe, sudržane i tolerantne prirode. Sam, međutim, objašnjava specifično okruženje koje je pogodovalo gubljenju posebnih značajki u govoru iločke skupine (školu su vodili učitelji iz južne Srbije, nastavni "*srpskohrvatski*" bio je ekavske varijante, s terminologijom i leksikom srpskoga jezika, utjecaj geografskoga okruženja, neprilichnost otvaranja jezičnih pitanja i tema, uz ustrajanje na krilatici da je važno govoriti i razumjeti se, i sl.).

⁸ Ispitanici iz Bapske i Tovarnika odbili su imenovati se Šokcima: emotivno su ustrajali na tvrdnji da su oni Hrvati, katolici. Pretpostavljam da je taj stav plod lošega iskustva zbog pokušaja manipulacije tim nazivom prigodom popisa pučanstva (pa i zadnjega, 1991., neposredno prije tragedije koja je zadesila te ljude), kada se tim inače tradicionalnim nazivom željelo spriječiti očitovanje pučanstva kao Hrvata prema odrednici nacionalnosti.

⁹ U Lovasu je, prema navodima Nevenke Mađarević, prije egzodusa Hrvata bila samo jedna srpska kuća (obitelj), a selo je imalo oko 1.700 stanovnika u oko 600 kuća. Od toga je oko 70% bilo Hrvata starosjedilaca, a 20-30% Hrvata (katolika) je

III. Jezične značajke

Prikupljeni podaci u iločkoj skupini govora razlikovne su značajke koje odlikuju idiome štokavskoga narječja. Među njima ima:

1. općeštokavskih jezičnih značajki, svojstvenih štokavskomu narječju u cjelini,
2. štokavskih dijalekatnih, svojstvenih i drugim dijalektima štokavskoga narječja, ali ne štokavskomu narječju u cjelini,
3. jezičnih značajki zajedničkih i dijalektima drugih narječja.

1. Općeštokavske jezične značajke u govorima iločke skupine mjesnih govora, karakteristične za sve idiome štokavskoga narječja, a razlikovne prema neštokavskim idiomima:

1.1. Na novim se mjestima pri regresivnom pomaku siline ostvaruju štokavski uzlazni akcenti: dugi uzlazni na prednaglasnoj duljini (iz Lovása, Mára, Túno) i kratki uzlazni na mjestu prednaglasne kračine (òrasi, Lòvās);

1.2. *Supstituira se krajnje slogovno l > o* na kraju riječi: sto, so, ve-seo, vidio, mislio i sl.;

1.3. U konsonantskom inventaru postoje *štokavske afrikate*;

1.4. *Proširuje se osnova nerelacijskim morfemom /ov/ ili /ev/ u svim oblicima plurala* većine jednosložnih imenica muškoga roda: volovi, rastovi, dudovi, noževi, križevi, broševi i sl.;

1.5. *U genitivu plurala imenica svih triju rodova prevladava gramatički morfem /ā/*; m. r.: kolaca, volova, grija, ovnova, bravaca; sr. r. : vrata, brda, jutara, drveta; ž. r.: žena, svinja.

nakon drugoga svjetskoga rata kolonizirano iz zapadne Hercegovine, Dalmacije, Like i Bosne i naseljeno na imanja Nijemaca. Slična je situacija bila, prema svjedočenju Ivice Brandibura, i u Bapskoj: u oko 500 kuća oko 1.700 stanovnika, među kojima 99% Hrvata: oko 70% starosjedilaca, i 20-30% doseljenika Hrvata (katolika) iz zapadne Hercegovine, Dalmacije, Like i Bosne, te dvije ili tri obitelji iz Hrvatskoga zagorja. Prema navodima Mirka Lovića, Tovarnik je bilo selo s oko 1000 kuća, s hrvatskim živiljem. Doseljenih je (koloniziranih) Hrvata bilo u po prilici istomu omjeru koliko i u Lovasu i Bapskoj.

2. Jezične značajke u iločkoj skupini mjesnih govora, svojstvene dijelu štokavskih dijalekata ali ne štokavskomu narječju u cjelini

2.1. Oblik je upitne i odnosne, te neodređene zamjenice za značenje 'neživo' : šta, nešta¹⁰.

Oblici *šta*, *nešta*, svojstveni su starijemu slavonskom¹¹ i novoštokavskom ikavskom dijalektu¹² na području Dalmatinske zagore.

2.2. Refleks "jata" (/ě/)

2.2.1. U upitniku koji je za svoj seminarski rad, konzultirajući obavjesnike iz svih četiriju naselja, popunila studentica Narcisa Conjar, u korijenskim morfemima prevladava ekavski refleks jata s ponekim

¹⁰ Obavjesnici iz Lovasa u spontanu se govoru dvaput omaklo *nješta*, no odbila je taj oblik ovjeriti, dopuštajući mogućnost da su tako govorili stari.

¹¹ U ovom se članku najčešće navode značajke svojstvene govorima slavonskoga dijalekata. Preuzela sam ih iz rukopisne magistarske radnje dr. Ljiljane Kolenić "Slavonski dijalekt" (1983.), koju mi je autorica kolegijalno ustupila. U njoj je objedinila razlikovne jezične značajke koje su utvrdili: S. Ivšić (*Šaptinovačko narječje*. Rad JAZU 168, Zagreb, 1907.; *Današnji posavski govor*. Rad JAZU 196, Zagreb, 1913.), J. Hamm (*Štokavština Donje Podravine*. Rad JAZU 275, Zagreb 1949.), S. Sekereš (*Govor našičkog kraja*. Hrvatski dijalektološki zbornik 2, Zagreb 1966.; *Klasifikacija slavonskih govora*. Zbornik za filologiju i lingvistiku 10, Novi Sad, 1967.; *Govor Nove Gradiške i okolice*. Zbornik za filologiju i lingvistiku 16/1, Novi Sad, 1973., str. 208.-235.; *Govor Slavonske Podravine*. Zbornik za filologiju i lingvistiku 17/2, Novi Sad, 1974., i 18/1, 1975.; *Govor Virovitice i okolice*. Zbornik za filologiju i lingvistiku 18/2, Novi Sad, 1975., str. 161.-202., i 19/1, 1976.; *Govor Požeške kotline*. Zbornik za filologiju i lingvistiku 19/1, Novi Sad, 1976.; *Akcenatske zone slavonskog dijalekata*. Zbornik za filologiju i lingvistiku 20/1, Novi Sad, 1977.), B. Finka i A. Šojat (*O slavonskom dijalektu ekavskog izgovora u okolici Vinkovaca*. Rasprave Instituta za jezik 2, Zagreb 1973.; *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca*. Radovi Centra za znanstveni rad - Vinkovci 3, Zagreb, 1975.).

¹² Osim jezičnih značajki svojstvenih slavonskome dijalektu, u ovom se članku spominju i jezične značajke svojstvene i drugim dijalektima štokavskoga narječja, navedene u literaturi o tim dijalektima ili govorima koji im pripadaju: P. Budmani (*Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*. Rad JAZU 65, Zagreb, 1883.), D. Brozović (*O Makarskom primorju kao jednom od središta jezičnohistorijske i dijalekatske konvergencije*. Makarski zbornik 1, 1970. /1971./; *Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora*. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 8, Zadar, 1968.-69.), D. Čupić (*Odnos štokavštine sjeverozapadne Boke i Dubrovnika /Nekolike fonetsko-morfološke paralele/*. Hrvatski dijalektološki zbornik 7, Zagreb 1985.), M. Japundić (*Osobine bunjevačkoga govora u Lici*. Nastavni vjesnik 20, Zagreb 1912.), M. Milas (*Današnji mostarski dijalekat*. Rad JAZU 153, Zagreb 1903.), M. Okuka (*Govor Rame*. Svjetlost, Sarajevo, 1983.), A. Peco (*Ikavskošćakavski govori zapadne Hercegovine*. Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik 1-2, Sarajevo 1986.), M. Šimundić (*Govor Imotske krajine i Bekije*. Djela ANUBiH 41, Odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo 1971.), G. Tomljenović (*Bunjevački dijalekt zaleđa senj-skoga s osobitim obzirom na naglas*. Nastavni vjesnik 19, Zagreb 1911.)

ikavskim primjerom (grijat se, smijati se, sikira, mijur, pigav, provrit, zavrit, uzrit, dozrit). U razgovoru s obavjesnicima iz Lovasa pribilježila sam veći broj primjera s ikavskim refleksom, a sami su me upozorili da su oni i ikavci. Dvojbu sam razriješila u posebnu razgovoru s Mirkom Lovićem iz Tovarnika, s kojim sam ponovno pregledala čitav upitnik za refleks jata, tako da bi on ponajprije rekao kako on kaže, a potom, ako bi bilo razlike, i kako su govorili njegovi preci. On je kao sredovječan čovjek bio pouzdan svjedok za oblike izgubljene smrću njegova djeda i bake, te Tovarničana njihove generacije¹³.

Prema njegovim se odgovorima može zaključiti:

- a) da je u govorima naraštaja koji su završili osnovnu i srednju školu nakon drugoga svjetskoga rata refleks jata u korijenskim morfemima ekavski, s nešto relikata ikavskih primjera¹⁴,
- b) da je i u govoru prethodne generacije bio stanovit broj leksičkih ekavizama¹⁵, ali je ikavski refleks prevladavao.

Za ovaj prikaz podastirem samo one leksičke ikavizme koji su se, prema ovjeri Mirka Lovića, izgubili u govoru generacija školovanih u bivšoj Jugoslaviji:

běl-	→ bilo; bilanjak (danas: beli, belanjak)
běg-	→ bižat; pobić (danas: bežat, pobeć)
čěd-	→ cidit; cidilo (danas: cedit, cedilo)
čěl-	→ cili (danas: celi)
čěv-	→ civ (danas: cev)
cvět-	→ cvit, cviće, cvitat (danas: cvet, cveće, cvetat)
črěp-	→ crip, (danas: crep)
črěš-	→ trišnja (danas: trešnja)
črěv-	→ crivo (danas: crevo)
dě-	→ nadvati (danas: nadevati), zadit, udit
děd-	→ dida, didak (danas: deda)
děl-	→ dio, dilit, nedilja, zdila (danas: deo, delit, nedelja, zdela)
dět-	→ dite, dica, dičji (danas: dete, deca, dečji)

¹³ Takvi su odgovori Mirka Lovića nalikovali ritualnoj frazi; na postavljeno bi pitanje u takvim slučajevima uporno i postojano odgovarao istom formulacijom: "Mi kažemo... a oni su rekli..."

¹⁴ U tome pogledu podatci koje je Narcisa Conjar prikupila primjenom upitnika odgovaraju stvarnome stanju u toj kategoriji.

¹⁵ To odgovara tvrdnjama obavjesnika iz Lovasa, koji pripadaju naraštaju odraslu i školovanu prije drugoga svjetskoga rata.

- dětel- → diteljina (danas: detelina / deteljina)
 děv- → divojka, divojčica, Divica Marija, diver, divojačko ruvo
 (danas: devojka, devojčica, devojački, Devica, dever)
 dlět- → dlito (danas: dleto)
 drēm- → drimež, drimat (danas: dremež, dremat)
 gněžd- → gnjizdo (danas: gnjezdo)
 grě- → grijat se
 grěh- → grij, grijota, grišit (danas: greota, grešit)
 ěd- → jist, jio, ujio (danas: jest, jeo, ujeo)
 ědr- → nidra (danas: nedra)
 klěst- → kljišta (danas: klješta)
 lě- → prolit, prolivat, prolio (danas: prolevat)
 lěk- → lik, ličit, izličio (danas: lek, lečit, izlečio)
 lěn- → lin, linost, linčina (danas: len, lenost, lenčina)
 lěp- → lipak, lipilo, lipit (danas: lepak, lepilo, lepit)
 lěp- → lip, lipota, lipotica, lipotan (danas: lep, lepota, lepotica,
 lepotan)
 lěsk- → lišnjak (danas: lešnjak / lešnik)
 lět- → lito, proliće, litina, litnji, prolitnji (danas: leto, proleće, letina,
 letnji, proletnji)
 lěv- → livo, ulivo, nalivo (danas: levo, ulevo, nalevo)
 měh- → mišina, mijur (danas: mešina)
 měn- → minjat, prominit (danas: menjat, promenit)
 měr- → mira, mirica¹⁶, mirit (danas: mera, merica, merit)
 měst- → misto, namisto, primistit (danas: mesto, namesto, premestit)
 mēs- → misit (danas: mesit)
 mēsęz- → misec, misečina, misečar, misečarit (danas: mesec, mesečina,
 mesečar, mesečarit)
 měš- → mišat (danas: mešat)
 mlěk- → mliko, mlikuša¹⁷ (danas: mleko, mlekuša)
 mrě- → umrit (danas: umret)
 mrěž- → mriža (danas: mreža)
 něm- → zanimit (danas: zanemit)
 nět- → snit, snitljivo (danas: snet, snetljivo)
 pě- → pisma, pivač, pivat (danas: pesma, pevač, pevat)
 pęg- → piga, pigav (danas: pega, pegav)

¹⁶ Termin za drvenu posudu (različitih veličina) za mjerenje žita i drugih suhих plodova.

¹⁷ Termin za kravu koja daje obilje mlijeka.

- pěn- → pina, pinit se (danas: pena, penit se)
 pěšk- → pisak (danas; pesak)
 plě- → plivit (danas: plevit)
 plěs- → plisanj/plisan, plisnjiv/plisniv (danas: plesan/plesanj,
 plesnjiv/ plesniv)
 pře- → priskočit i sl. (danas: preskočit, preterat, previše)
 před- → prid, ispid (danas: pred, ispred)
 přek- → priko, priksutra (danas: preko, presutra, prekuče)
 přes- → prisan (danas: presan)
 řed- → ridak, razridit (danas: redak, razredit)
 řez- → rizat (danas: rezat)
 sě- → sijat
 sěk- → sikira, sić (danas: seć)
 sěm- → sime (danas: seme)
 sěn- → sino (danas: seno)
 sět- → sitit se, sićat se (danas: setit se, sećat se)
 slěp- → slipac, slipilo, slip, oslipit (danas: slepac, slepilo, slep, oslepit)
 směh- → smij, smišan, smijat se, nasmijavat, podsmijavat se
 (danas: smeji, smešan)
 sněg- → snig (danas: sneg)
 sřed- → srida, sridina, sridnji, usrid (danas: sreda, sredina, srednji,
 usred)
 svět- → svit (danas: svet)
 svět- → svića (danas: sveća)
 těl- → tilo (danas: telo)
 těm- → time, timenjača (danas: teme, temenjača)
 těs(k)- → tisto, tisan (danas: testo, tesan)
 třem- → trim (danas: trem)
 třez- → trizan, rastriznit se (danas: trezan, rastreznit se)
 věd- → ispovid, zapovid, svidok, svidokinja, vištica, vištac, zapovidat,
 svidočit (danas: ispoved, zapoved, svedok, svedokinja,
 veštica, veštac, zapovedat, svedočit)
 věk- → uvik¹⁸ (danas: vek)
 věn- → vinac, vinčat se, vinčavat se (danas: venac, venčat se, venčavat
 se)
 věš- → višala, obisit (danas: vešala, obesit)
 vět- → zavít, zavítovat se (danas: zavet, zavetovat se)
 větř- → vitar, vitrovito (danas: vetar, vetrovito)

¹⁸ Na tradicionalni pozdrav među mještanima: "Faljen Isus i Marija!", slijedi otpozdrav: "Uvik faljen!"

- vrě- → vrilo, provrit, zavrit (danas: vrelo)
 vrěd- → vridan, vridnost (danas: vreden, vrednost)
 vrěm- → vrime (danas: vreme)
 vrět- → vrića (danas: vreća)
 zrě- → zrio, sazrit, uzrit (danas: zreo)
 zvězđ- → zvizda (danas: zvezda)
 ždrěb- → ždribac (danas: ždrebac)

2.2.2. Refleks "jata" je ikavski

- u korijenskim morfemima pred tvorbenim morfemom s "jatom": grijat se (< grě-ě-ti), sijat (< sě-ě-ti), smijati se (< smě-ě-ti sę) i sl.
- na dočetu infinitivne osnove u obliku infinitiva: problediti (< blěd-ě-ti), letiti (< let-ě-ti), sediti (< sěd-ě-ti), oslepiti (< slěp-ě-ti), želiti (< žel-ě-ti), plesniviti (< plěs-n-iv-ě-ti) i sl.
- u gramatičkim morfemima:
 komparativa: -iji (< -ěi): noviji, stariji, veseliji, bistriji, kiseliji, i sl.;
 dativa i lokativa singulara imenica ženskoga roda: -i (< -ě): daj ženi, sestri;
 genitiva i lokativa plurala imenica muškoga roda, obično toponima s dočetkom osnove na konsonant /c/: -i (< -ěhъ): iz Svinjarevci / u Svinjarevci, iz Tompojevci / u Tompojevci, iz Vinkovci / u Vinkovci;
 - genitiva plurala zamjeničke deklinacije: -i (< -ěhъ): naših, belih, drugih;
 - na apsolutnome kraju riječi, u priloga: di (< kъđě)¹⁹.

Za dijalekte štokavskoga narječja u pogledu refleksa "jata" vrijedi dvodijelno pravilo:

- refleks "jata" u gramatičkim morfemima i na apsolutnome kraju riječi je ikavski²⁰,
- refleks jata u korijenskim morfemima može biti istolik (samo ikavski²¹ ili samo ekavski²²) ili dvojak (ikavsko-jekavski ili ikavsko-ekav-

¹⁹ Ima primjera i s dočetnim ekavskim refleksom u priloga: otkale, sade i sl.

²⁰ U dijelu govora dubrovačkoga dijalekta poneki gramatički morfem odstupa od ovoga pravila (obično genitiv i dativ množine zamjeničko-pridjevske deklinacije), no većina je gramatičkih morfema u skladu s njim.

²¹ Ikavski refleks "jata" u korijenskim morfemima imaju grupe govora u starijemu slavonskome dijalektu, te novoštokavski govori Dalmatinske zagore i Like (uključujući podvelebitski i srednjodalmatinski obalni prostor, te pojedinačne štokavske govore na otocima Pagu, Šolti, Braču, Hvaru i Korčuli), doseljenički štokavski govori u Gorskome kotaru, govori u zapadnoj, sjeverozapadnoj i srednjoj Bosni, zapadnoj Hercegovini, te govori Bunjevaca na sjeveru Bačke.

²² Ekavski je refleks "jata" u korijenskim morfemima u istočnome, jugoistočnom i sjeveroistočnome dijelu slavonskoga dijalekta.

ski po kriteriju kvantitete "jata"²³; jekavsko-ijekavski po kriteriju intonacije dugoga "jata"²⁴).

Prema tome, bilo da je riječ o starijemu jezičnomu stanju u kojemu su u korijenskim morfemima prevladavali ikavski likovi, ili o novome stanju u kojemu su oni asimilirani u korist ekavskih likova, iločka skupina govora ne odudara ni od ovoga općega pravila koje se ostvaruje u govorima štokavskoga narječja, niti od dodatnoga pravila o refleksima jata u slavonskomu dijalektu.

2.3. Akcentuacija²⁵

2.3.1. Inventar i distribucija prozodijskih jedinica:

- (ä) = kratki silazni akcent na početnim, središnjim i dočetnim slogovima u riječi²⁶: ðko, nĵeku, brĳnit, pĕvali, ðtarak, tĳlica, ũ daske; misirāča, voĳio, belĳji, divānĳli; tĕglĕ, trĳdĕset, napŭštāli, zapālĳt, pokrŏvāc, naslonĳt, Ŗokcĳ, otāc
- (â) = dugi silazni akcent na početnim, središnjim i dočetnim slogovima u riječi: vĕk, cĕli, cvĳće, Dŏvi, mŏga, tvŏga, umĳsim, Dalmatĳnka, onĕ, moĳŏm
- (á) = dugi uzlazni akcent na početnim i središnjim slogovima u višesloĳnim rijeĳima: Kāta, divānĳli, po sokācima
- (à) = kratki uzlazni akcent na početnim i središnjim slogovima u višesloĳnim rijeĳima: vŏda, dŏšo, ĳstuci, (u) ōpanaka, orāsi
- (ǎ) = nenaglašena kraĳina ispred akcenata i iza njih: orāsi
- (ā) = nenaglašena dulĳina ispred akcenata i iza njih: rŭĳčāĳ, zāpĕrci, kŭĳā, bĕlanĳāĳ

2.3.2. Akcenatski sustav

U govoru se simultano javljaju realizacije koje pripadaju trima različitim modelima akcenatskih sustava, koji u akcenatskoj evoluciji čine sukcesivni slijed: starijega dvoakcenatskoga sustava, sustava s poluprenesenom silinom, i novoga četveroakcenatskoga sustava.

²³ U dijelu govora slavonskoga dijalekta kratki je "jat" odraĳen kao /je/ a dugi "jat" kao /i/ (dite: mjesec), a u jednom malom arealu dugi je "jat" odraĳen kao /i/ a kratki kao /e/ (dite: mesec).

²⁴ U dubrovaĳkom je dijalektu svaki "jat" zamiĳenjen sekvencijom /je/ osim "jata" pod dugim silaznim akcentom (pjesma, rjeka, cijeli).

²⁵ Ocjena o odnosima u akcentuaciji odnosi se na stanje u mjesnomu govoru Lovasa. Primjere sam osobno biljeĳila u oba razgovora s obavjesnicima iz Lovasa.

²⁶ Termin *rijeĳ* u ovom se sluĳaju odnosi i na morfoloĳku jedinicu i na fonetsku jedinicu (akcenatsku cjelinu).

Primjeri su realizacija starijega dvoakcenatskoga sustava sa silaznim akcentima na starim distribucijskim pozicijama):

kratkoća silaznoga akcenta (ä):

- u otvorenoj ultimi s prednaglasnom duljinom: bēbā, bīlō, dētē, r̄pā, tēglē, sičē, vīnā, Rāci, gljīstā
- u zatvorenoj ultimi s prednaglasnom duljinom: kāzāt, fićūkāt, rūčāk, dērān pokrōvāc, pobīrāt, izbēlīt, promīnīt, stīdīt
- u središnjemu slogu s prednaglasnom duljinom: Tōtōvi, divānīli
- u otvorenoj ultimi s prednaglasnom kračinom: Šokci
- u zatvorenoj ultimi s prednaglasnom kračinom: molīt, naslonīt
- u središnjemu slogu s prednaglasnom kračinom: biljēžnik, kolēba, kuhāča, misirāča, volfo;

dugoga silaznoga akcenta (ā):

- u otvorenoj ultimi s prednaglasnom duljinom: drvētā (Gpl.)
- u otvorenoj ultimi s prednaglasnom kračinom: onē (Gsg.)
- u središnjemu slogu s prednaglasnom kračinom: umīsim;
- u središnjemu slogu s prednaglasnom duljinom: zāpērci.

Primjeri su realizacija s poluprenesenom silinom, odnosno silinom realiziranom dijelom na starim a dijelom na novim distribucijskim mjestima:

- iz Lovāsā
- vōdā²⁷;

Primjeri su realizacija novoga četveroakcenatskoga sustava, s potpuno prenesenom silinom i štokavskim uzlaznim akcentima na novim mjestima:

- ōra, kàbō,
- ōrasa, orāsi, bōstan, vārjača, sīnija, ōstalo, nōviji, stārija, vesēliji, nà pari, Kōvar²⁸, ljubēnice, lipōtān,
- Māra, Kāta, Māto, Stīpa, Tūna, nōžom, kćérka, ljudī (Gpl.), prikāzo, kolācā (Gpl.), Svinjārevci;

²⁷ Kad je dio siline prenesen na prednaglasnu duljinu, na tom se novom mjestu ostvaruje štokavski dugi uzlazni akcent, dok je dio siline ostao na starome mjestu (prije pomaka siline: Lovāsā, nakon pomaka dijela siline: Lovāsā). Kad je dio siline prenesen na prednaglasnu kračinu, na tome se novomu mjestu ustvaruje štokavski kratki uzlazni akcent, dok je dio siline zadržan na staromu mjestu (prije pomaka: vōdā, a nakon pomaka dijela siline: vōdā).

²⁸ Kovar = Vukovar.

Sustavno je zadržana i stara praslavenska prokliza:

- u složenica: pròcvetalo,
- unutar akcenatske cjeline: sà salom, ù daske, nã bubrëgã, nè znãmo, òd Boga.

Stariji se dvoakcenatski sustav realizira u dijelu dijalekata čakavskoga narječja i u pokojemu govoru slavonskoga dijalekta, a novi se četveroakcenatski sustav s novim uzlaznim akcentima realizira samo u dijalektima štokavskoga narječja: dubrovačkom, ikavskom, i u dijelu slavonskoga dijalekta. Model s nepotpunim prijenosom siline realizira se u uzobalnomu dijelu južnoga dijalekta čakavskoga narječja, te u dijelu slavonskoga dijalekta štokavskoga narječja.

Prema tome su sva tri modela koja se javljaju u govornoj realizaciji u mjestima iločke skupine, imanentna i slavonskomu štokavskomu dijalektu.

2.4. Štakavizam

Govori mjesta iločke skupine pripadaju štakavskima: u njima se kao rezultat primarne i sekundarne jotacije skupina /sk/ i /st/ javlja konsonantska skupina /št/ (< *ski, *sti i skǫj, stǫj): štap, štucati, ognjište, kršten, klješta / kljišta), a kao rezultat istih jotacija skupina /zg/ i /zd/ javlja se skupina /žd/ (< *zgi, *zdi, i zgǫj, zdǫj): moždani, moždana srž.

Štakavizam je svojstven i štokavskim dijalektima u južnomu arealu.

2.5. Vokalski sljedovi /oo/ i /ao/ stežu se u /o/:

- na dočetu osnova u imenica: so (< soo < sol),
- na dočetu osnova u oblicima jednine muškoga roda glagolskoga prijevca radnoga: do, prodo, sto, prikazo, došo, pevo, i sl. (-o < -ao < -al).

Stežanje vokala u ovoj kategoriji je pojava svojstvena govorima slavonskoga i govorima dubrovačkoga dijalekta.

2.6. U konsonantskomu je inventaru *mjesto fonema /h/* na etimološkim pozicijama nepopunjeno kao u primjerima: sna (= 'snaha'), ora²⁹ (= 'orah'), Dovi (= 'Duhovi, vjerski blagdan'), rpa (= 'hrpa'), mačua (= mačuha = 'mačeha'), stra (= 'strah'), maune (= 'mahune'), oma (= 'odma-

²⁹ Kao i u ostalim štokavskim dijalektima u kojima je /h/ eliminiran iz fonološkoga sustava, u ostalim je oblicima ove riječi reducirani /h/ supstituiran konsonantom /s/, dobivenim drugom praslavenskom palatalizacijom (sibilarizacijom) u morfološkim pozicijama (Npl. orasi, DLlpl. orasima). Na djelu je zapravo analoški proces s preventivnim učinkom, radi očuvanja osnove riječi od okrnjenja u ostalim padežima.

h'), ji (< jih = 'ih'), po kolina (< po kolinah), u Svinjarevci (< u Svinjarevcih), oćedu (= hoće, 3.l. pl. prez.), ili je supstituirano fonemima /v/ ili /j/ kao u primjerima: kruv, pastuv, kuvano, vijor, smij, kujna, grijota, ovi-ja, i sl.

Na isti je način fonem /h/ eliminiran kao jedinica konsonantskoga inventara u ikavskomu i u slavonskomu dijalektu.

2.7. *Muljiranje*

U govorima sam iločke skupine zabilježila samo nekoliko spontanih primjera umekšavanja konsonanta /l/ ispred vokala /i/, kakvo su istraživači, uključivši i umekšavanje konsonanta /n/ ispred istoga vokala, zabilježili kao osobitost slavonskoga dijalekta, nazvavši pojavu muljiranjem: guljit, gljista, diteljina / deteljina, kljišta / klješta, gnjezdo / gnjizdo³⁰. Obavjesnici su ostale primjere, koji se navode u literaturi, ovjerali bez te promjene: izbilit, molit, naselit, trlica, volio, želim, naslonit, prominit i sl.

Ako se muljiranju, definiranom kao umekšavanje /l/ i /n/ ispred /i/, pribroji i umekšavanje tih istih konsonanata i ispred vokala /e/ pa i drugih, što se u literaturi ne čini, a bilo bi potrebno jer su takve pojave svojstvene govorima slavonskoga dijalekta, onda bi se muljiranim oblicima mogli pribrojiti i ovakvi primjeri, ovjereni u govorima iločke skupine, kao i u govorima slavonskoga dijalekta: nekud, nješta, njeKOji, pa i: lju-benica.

2.8. *U imenica ženskoga roda s gramatičkim morfemom u Nsg. /-ø/ u Isg. je gramatički morphem /om/, /jom/, kao u primjerima Isg.: mašćom, bolešćom, pamećom, žeđom, zobljom, soljom (Nsg.: mast, bolest, pamet, žeđ, zob, sol), što mi je ovjerala samo obavjesnica iz Lovasa, a otklonili su ih ispitanici iz Bapske i Tovarnika. Pretpostavljam da pripadaju starijem jezičnomu stanju, koje može ovjeriti samo dio starije populacije.*

Ovakav je gramatički morphem u opisanoj kategoriji zabilježen u govorima slavonskoga dijalekta.

2.9. *Gramatički morfemi u dativu, lokativu i instrumentalu plurala*

2.9.1. Oblici su dativa, lokativa i instrumentala plurala imenica i imeničkih riječi pretežno sinkretizirani:

- u muškome i srednjemu rodu prevladava morphem /ima/: sinovima, volovima, konjima, roditeljima, rukavima, zubima, vretenima, sedlima, drvetima;

³⁰ Ekavski su likovi riječi *klješta* i *gnjezdo* noviji. U njih su preneseni i muljirani /l/, nastali u starijim ikavskim likovima: *kljišta*, *gnjizdo*.

- u ženskome rodu prevladava morfem /ama/: udavačama, snajama, puškama, dušama, svinjama.

Ovakvo stanje karakterizira novoštokavske idiome.

2.9.2. U govorima sam iločke skupine u spontanu pripovijedanju registrirala i sporadične nesinkretične oblike, sa starim zasebnim gramatičkim morfemom:

- /i/ < /ih/ za lokativ plurala toponima muškoga roda kojima osnova završava konsonantskom skupinom s dočetnim /c/, u primjerima: u Tompojevci, u Svinjarevci, u Vinkovci;
- /a/ < /ah/ u lokativu plurala imenica svih triju rodova, u primjerima: u aljina, u sukanja, u opanaka;
- /i/ u instrumentalu plurala muškoga roda, u primjeru: s orasi.

Nesinkretični oblici u dativu, lokativu i instrumentalu plurala imenica i imeničkih riječi zadržani su u idiomima s konzervativnom morfologijom imeničkih riječi: u čakavskomu i kajkavskomu narječju u cjelini i u starijim štokavskim govorima, odnosno unutar slavenskoga dijalekta štokavskoga narječja.

Opisano stanje u iločkoj skupini govora otkriva supostojanje dvaju sustava: starijega u reliktima i uzmacu, i novijega, pomlađenoga, prevladavajućega u sinkronijskoj slici.

2.10. *Proširen je korpus pridjeva sa sufiksom /j/ u oblicima komparativa: širji, višji, nižji, težji, gorji, bržji.*

Isti su primjeri zabilježeni u govorima slavenskoga dijalekta, te se drže poseбноšću toga idioma.

2.11. *Zamjenice složene sa zamjenicom ki: kaki (kaka, kako), taki (taka, tako), ovaki (ovaka, ovako), diki (dika, diko).*

Ovakve su zamjenice registrirane u govorima slavenskoga i ikavskoga štokavskoga dijalekta. Po ovoj se činjenici ti govori povezuju s čakavskim i kajkavskim govorima koji u sustavu zamjenica imaju upitno-odnosnu zamjenicu *ki*³¹ i zamjenice s njom složene.

³¹ Oblici upitno-odnosne zamjenice *ki* i *koi* potječu od istoga ishodišnoga lika, složenoga od oblika temeljne upitno-odnosne zamjenice za značenje 'živo, muški rod, jednina' (кѣ) i anaforičke zamjenice u odgovarajućemu rodu, broju i padežu (u ovom slučaju u Nsg. muškoga roda: i) : кѣ. Razvoj toga ishodišnoga oblika bio je u idiomima hrvatskoga jezika dvosmjernan: a) s konsonantizacijom poluvokala /i/ > /i/, nakon čega je po tada još važećem 'zakonu otvorenih slogova' i iza poluvokala dštribucijski slijedio poluglas: кѣѣ. Prema refleksu /i/ > /o/ u 'jakomu' položaju koji je karakterističan za razdoblje jezične povijesti u kojemu su /ѣ/ i /i/ bili zasebne fonološke jedinice sa različitim sporadičnim vokalizacijama u 'jakim' položajima, ovaj je pravac razvoja stariji. Na daljnji je razvoj oblika *koi* utjecao alofon poluvokala /i/

2.12. *Refleks je morfema /nɔ/ u infinitivnim osnovama trenutnih glagola /nil/, kao u primjerima: poginit, osvanit, omrznit, krenit, okrenit, brinit se, smrznito i sl.,*

Ova je pojava uobičajena u većini dijalekata štokavskoga narječja, ali i u južnim dijalektima čakavskoga narječja.

U jednom je primjeru taj refleks /i/: metit. Takav je refleks samo u toga glagola samo u slavonskome dijalektu štokavskoga narječja.

2.13. *Izostanak fonemizacije etimološkoga poluvokala /ɲ/ u kategoriji gramatičkoga morfema imperativa, kao u primjerima: napi se, popi to, pimo, popite i sl., te u međuvokalnim položajima: 3. l. sg. zanijevanoga oblika prezenta glagola biti: nie, te primjer: prekuče.*

Pojava je zabilježena u govorima slavonskoga dijalekta.

2.14. *Aorist se, kao i u ostalim dijalektima štokavskoga narječja, pojavljuje samo kao stilogeni element govora, a u neutralnomu ga iskazu nema.*

U govorima se iločke skupine javlja oblik 1. l. pl. aorista glagola *otič*: odošmo, karakterističan za slavonski ali i ikavski dijalekt štokavskoga narječja.

2.15. *Znatno većemu broju glagola glagolski pridjev trpni tvori se morfemom /t/, kao u primjerima: posadito, popravito, zapalito, izlomito, iskidato, ubita, savito, posadito, krstita, i sl.*

koji se distribucijski interpolira unutar slijeda dvaju vokala /oi/ > /oii/, što se naknadno konsonantizira, te konačan oblik toga razvojnoga pravca ove upitno-odnosne zamjenice za 'živo' glasi: *koji (koja, koje)*. U idiomima u kojima je takav oblik povijesno nastao i oblici neodređenih zamjenica s ovom složeni, glase: *nikoji, nekoji, ikoji, svakoji*. b) Od ishodišnoga oblika *kvi* potekao je i drugačiji razvoj, pri kojem je došlo do fakultativnoga duljenja tvrdoga poluglasa /v/ ispred /v/ u /y/ : *kyi*. Ovo fakultativno duljenje pri kojemu svaki od dva poluglasa ostvaruje drugačiji rezultat posredno svjedoči o starosti i ovoga pravca razvoja. Na konačan su oblik u ovome pravcu razvoja ove zamjenice utjecale dvije činjenice: prijelaz /y/ > /i/, i činjenica da se intervokalni alofon /i/ u ovome slučaju nije konsonantizirao: *kyi > kyii > kii > ki*. Upitno-odnosna zamjenica za značenje 'živo' s oblikom *ki (ka, ko, ki, ke, ka)* na ovakav se način razvila u većini čakavskih idioma, no u južnim je čakavskim govorima taj oblik naknadno asimiliran oblikom *koji*. Čakavski sustavi s upitno-odnosnom zamjenicom *ki* zadržavaju tu njezinu fonološku strukturu i pri tvorbi s njom složenih neodređenih zamjenica: *niki, neki, saki/svaki*. I u govorima je kajkavskoga narječja potvrđen takav razvoj ove upitno-odnosne zamjenice, a nije stran ni govorima štokavskoga narječja, kako potvrđuju i primjeri iz slavonskoga dijalekta, u kojima supostoje oblici upitno-odnosne zamjenice *koji (koja, koje)* kao rezultat prvoga opisanoga procesa, i neodređene zamjenice složene s temeljnom zamjenicom *ki (ka, ko)*.

Veća se čestotnost morfema /t/ drži posebnošću slavonskoga dijalekta štokavskoga narječja.

2.16. U osnovi GDILsg. imenice *jaje* realizira se nerelacijski gramatički morfem /et/ (Nsg. *jaje*, Gsg. *jajeta* itd.). Isti se morfem realizira i u obliku *jajeta* koji se rabi uz brojeve *dva*, *tri*, *četiri*;³²

– rabi se konstrukcija *dvoje*, *troje jaja*, koja je u literaturi zabilježena kao posebnost govora slavonskoga dijalekta.

2.17. U *Gpl. osobnih zamjenica* za 3. glagolsko lice plurala rabi se oblik *ovija*³³, a u *Apl.* oblik *ji*.³⁴

Ovakav se oblik rabi u ikavskomu i slavonskomu štokavskomu dijalektu, u kojima se ne realizira /h/.

2.18. U iločkoj se skupini govora, kao i u govorima slavonskoga dijalekta, rabe *imeničke strukture s apokopiranim dočetnim vokalom* prve imenice: *snaš Marga*, *bab Manda*.

2.19. U iločkoj je skupini mjesnih govora zastupljen *specifični leksik slavonskoga dijalekta*: mješavina starih slavenskih riječi, ranih grčkih i latinskih, te novijih civilizacijskih primljenica, pretežno turcizama, ali i germanizama i hungarizama.

Primjeri su takvih *specifičnih slavenskih riječi* uobičajenih u govorima slavonskoga dijalekta, zabilježeni u razgovoru s obavjesnicima³⁵: *aljine* (= 'građanska odjeća'); *bravac* (= 'tovljena svinja'); *deran* (= 'vragolan'); *čičkave čarape* (= 'čarape s upletenim ukrasnim čvorovima'); *jel* (= 'jer'), *jutro* (= 'zemljišna mjera, 1600 hvati'); *koleba* (= 'čobanska ili vinogradarska kućica'); *lanac* (= 'zemljišna mjera: "jutro i frtalj"); *navorat* (= 'zborati'); *oplećak* (= 'ženska donja košulja'); *otarak*

³² Tijekom se jezične evolucije ova imenica u ovome dijelu jezika očigledno priključila nekadašnjim imenicama t-osnova srednjega roda, koje su danas od svoje stare morfološke posebnosti sačuvale samo proširak /t/ samo u oblicima navedenih padeža jednine.

³³ Oblik *Gpl. ovija* < *ovih*, s vokalnim naveskom na dočetu.

³⁴ Protetizirani oblik s redukcijom finalnoga /h/: *ji* < *ih*.

³⁵ Osim primjera navedenih u literaturi, za ovjeru mi je specifična slavonskoga leksika poslužilo i moje osobno poznavanje govora slavonskoga dijalekta: u razdoblju od 1945.- 1953. godine živjela sam u Strizivojnoj. U tom sam selu polazila dio trećega i četvrti razred osnovne škole i upoznala onaj tip slavonskoga dijalekta koji je S. Ivšića potaknuo na istraživanje posavskoga govora (Strizivojna i Vrpolje su sela među kojima nema geografske sinkope, a govor im je identičan). Više razrede osnovne škole pohađala sam u Đakovu, a učiteljsku školu u Slavonskome Brodu, pa sam, što putujući vlakom u školu, što školujući se sa Slavoncima, imala prilike čuti i govorne druge tipova unutar slavonskoga dijalekta. Školske 1955./ 56. godine službovala sam u Županji, i kraće vrijeme na zamjeni u Štitaru.

(= 'ručnik'); pokrovac (= 'pokrivač za konjske sapi'); prekuče (= prekujučer'); prosluk (= 'kožni prsluk podstavljen runom'); ručak (= 'obrok sredinom prijepodneva'); skuti (= 'podsuknje'); snaša (= 'mlada udata žena'); tkanica (= 'tkani ukrašeni pojas'); užina (= 'prijepodnevni obrok'); žumaljak (= 'žumanjak');

Primjeri su vrlo ranih *primljenica iz grčkoga jezika*: drum (= 'put, cesta'); gunja (= 'dunja'); meter (= 'metar'); trpeza (= 'stol za blagovanje');

Primjer je specifičnih *primljenica iz latinskoga jezika*: numer (= 'kuća i okučje');

Primjeri su *turcizama*: avlija (= 'dvorište'); bašča (= 'vrt'); bostan (= 'vrt za dinje i lubenice'); čokot (= 'trs'); ćuprija (= 'most preko kanala'); divanit (= 'govoriti, razgovarati'); dućan (= 'prodavaonica, trgovina'); dud (= 'murva'); đubre (= 'smeće, gnoj, gnojivo'); đuvegija (= 'prosoc, mladoženja'); džabe (= 'besplatno, uzalud'); džigerica (= 'jetra'); đeram (= 'poluga za izvlačenje vode iz bunara'); furuna (= 'peć'); gajtan (= 'ukrasna vrpca na odjeći'); jarak (= 'prokop, kanal'); kapija (= 'dvorišna vrata, veža'); kašika (= 'žlica'); komšija (= 'susjed'); marama (= 'rubac'); oroz (= 'pijetao, kokot'); pendžer (= 'prozor'); peškir (= 'ručnik'); sinija (= 'niski stol za blagovanje'); sokak (= 'ulica'); šamija (= 'rubac ovijen oko glave udate žene'); taraba (= 'plot, ograda');

Primjeri su *germanizama*: amfor (= 'natkrivena veža s kolskim prolazom s ulice na dvorište kroz kuću'); faličan (= 'lažan, prijetvoran, neiskren'); falinga (= 'nedostatak, greška, pogreška'); fertun (= 'pregača'), frtalj (= 'četvrt, četvrtina'); fruštuk (= 'zajutrak'); fusekle (= 'kratke muške čarape'); ganak (= 'hodnik'); hoklica (= 'kuhinjski stolac bez naslona'); kiljer (= 'sobica, pojata, izba'); korpa (= 'košara'); supa (= 'juha'); šamlica (= 'klupica'); šnjura (= 'uzica, vrpca, konopac'); štokrlica (= 'kuhinjski stolac bez naslona'); štrikat (= 'plesti'); štrimfle (= 'čarape'); tal (= 'dio, udio');

Primjeri su *hungarizama*: astal (= 'stol'); kecelja (= 'pregača'); petetak (= 'tvrdo' isprepletено pecivo'); šor (= 'seoska ulica, sokak');

3. Jezične značajke koje korespondiraju sa značajkama u govorima čakavskoga i kajkavskoga narječja

3.1. U govorima Bapske i Tovarnika *ne razlikuju se /č/ i /č'/*, te njihovi zvučni parnjaci /ʃ/ i /ʃ'/, nego se iskazuju kao artikulacijski središnji glasovi [ʃ̥] i [ʃ̣]: očedu, čovek, šečer, čokot, žubre, žon, žep.

Ova je pojava svođenja četiriju fonema na dva, svojstvena govorima i drugih štokavskih dijalekata. Postoji i u govorima čakavskih dijalekata, u kojima su njome zahvaćeni /č/ i /č'/. U cjelini to stanje korespondira s kajkavskim narječjem u kojemu se fonem /č'/ iskonski ne ostvaruje.

3.2. *Sibilarizacija* (druga praslavenska palatalizacija) nije utrнула u deklinaciji, te *funkcionira kao morfonološka mijena* u određenim padežnim oblicima imenica s velarnim konsonantom na dočetu osnovе, kao u primjerima: *jastuci, opanci, sokaci, orasi*.

Sibilarizacija se kao morfonološka pojava u deklinaciji zadržava u nekim dijalektima štokavskoga i čakavskoga narječja.

3.3. Uz prevladavajući gramatički morfem /ā/ u *genitivu plurala* imenica svih triju rodova (v. točku 1.5. ovoga rada), u određenim se kategorijama imenica muškoga roda javljaju *još dva gramatička morfema*.

3.3.1. morfem /i/ u Gpl.:

- jednosložnih imenica bez proširka osnovе u oblicima plurala: *osto je bez prsti, bilo je mravi* i sl.;
- imenica koje se navode u sintaktičkom sklopu s riječju koja kazuje količinu: *par meseci, sedam meteri, 600 numeri* i sl.

Morfem /i/ u ovim gramatičkim kategorijama imenica muškoga roda javlja se i u drugim štokavskim dijalektima, a u dijelu je govora čakavskoga narječja generalno usustavljen u Gpl. imenica muškoga roda³⁶.

3.3.2. morfem /i/ < /ih/ u Gpl. javlja se u toponima kojima osnova završava konsonantskom skupinom u kojoj je krajnji član konsonant /c/: iz Komletinci, iz Vinkovci, iz Svinjarevci, iz Tompojevci i sl.

Gramatički morfem /ih/ (> /i/) javlja se i u idiomima drugih narječja hrvatskoga jezika.³⁷

³⁶ Gramatički morfem /i/ u Gpl. potječe od morfema /ii/ koji su u Gpl. u ishodišnome jeziku imale imenice i-osnova ženskoga roda. U suvremenomu ga jeziku u tomu istomu padežu zadržavaju imenice ženskoga roda koje su odvajkada pripadale deklinaciji po i-osnovama: to su imenice ženskoga roda s ništičnim gramatičkim morfemom u Nsg. (Nsg. kost, bol, sol, radost : Gpl. kosti, boli, soli, radosti). Nakon redukcije poluglasa, koji je u svim starim deklinacijama osim i-osnova ujedno bio gramatički morfem Gpl., u različitim se dijelovima jezika za različite kategorije imenica i zbog različitih unutarjezičnih razloga posize za morfemom /i/ u Gpl. koji kao unutrašnja pričuva postoji u jeziku. U štokavskome narječju to je učinjeno parcijalno, za određene kategorije imenica muškoga roda koje nisu primile novi morfem /ā/, a u dijelovima čakavskoga narječja taj se morfem zadržao radi uspostave razlikovnosti Gpl. imenica muškoga roda prema Gpl. imenica srednjega i ženskoga roda koje ostaju s ništičnim gramatičkim morfemom u tom padežu.

³⁷ Gramatički morfem /ih/ preuzet je u Gpl. imenica muškoga roda iz Gpl. zamjeničke i pridjevske deklinacije nakon redukcije krajnjega poluglasa, koji je u tom padežu imenica svih triju rodova u većini deklinacija ujedno bio gramatičkim morfemom. Morfem /ih/ često je generaliziran u Gpl. imenica muškoga roda u sjevernoča-

3.4. *Eliminacija alomorfa /e/ u 3.l. plurala prezenta*³⁸, kao u primjerima: mislu, divanu, pustu, obrstu, kreču, popalu, čedu, očedu i sl..

Ovakvo je stanje potvrđeno u organskim govorima svih triju narječja.

3.5. Oblik glagola *moć* u 1. l. jednine prezenta glasi: *možem*, što korespondira sa stanjem u govorima čakavskih i kajkavskih, te drugih štokavskih dijalekata: (*ne*) *moren/ (ne) morem/ (ne) meren*³⁹.

3.6. *Infinitiv s apokopiranim dočetnim vokalom*: mislit, čuvat, pit, doć, moć, peč i sl.

Ovakav je oblik infinitiva svojstven većini organskih govora unutar štokavskoga i čakavskoga narječja⁴⁰.

3.7. *Morfem /om/ u Isg. muškoga roda osnova s dočetkom na palatal*, kao u primjerima: kopačom, nožom⁴¹ i sl.

kavskim starinačkim govorima, a u tome je arealu česta i inačica /i/ toga morfema s redukcijom dočetnoga /h/ u gramatičkome morfemu, pojavi koja često zahvaća i kajkavske govore.

³⁸ Hrvatski je jezik nakon povijesnih fonoloških mijena naslijedio iz ishodišnoga jezika tri alomorfa u 3. licu plurala prezenta: /u/ (oni beru), /ju/ (oni piju), /e/ (oni misle). To se stanje u suvremenim sustavima može održati, ali se može usmjeriti i putem eliminiranja samo najrazlikovnijega morfema /e/ (oni beru, piju, mislu), a nerijetko i putem potpune eliminacije svih alomorfa, te svođenja toga lica na jedan gramatički morfe: /du/ (oni beređu, pijedu), /ju/ ili /jo/ (oni bereju, pijeju, misliju/ berejo, pijejo, mislijo).

³⁹ Riječ je o gubljenju reliktnoga gramatičkoga morfema /u/ u 1.l. jednine prezenta, u jednoga od dva glagola s takvim reliktom (*hoću* i *moğu*). U kajkavštini se obično gube oba relikta (*hočem*, *nečem*, *morem*).

⁴⁰ Neapokopirani infinitiv normiran je u standardnome hrvatskome jeziku visoka stila. Unutar čakavskoga narječja očuvan je u organskim govorima središnjega primorskoga areala. U kajkavskome narječju, gdje je očuvana i morfološka i funkcionalna opozicija infinitiva sa supinom, infinitiv je neapokopiran.

⁴¹ I u ovome je slučaju riječ o eliminaciji naslijeđenih alomorfa. U kategoriji Isg. muškoga i srednjega roda iz ishodišnoga su jezika nakon fonoloških mijena naslijeđeni alomorfi: za osnove s dočetkom na nepalatalni konsonant alomorf /om/ (pod stolom, s bratom, selom), a za osnove s dočetnim palatalnim konsonantom alomorf /em/ (pod nožem, s voćem). Budući da se u suvremenomu jeziku izgubila opozicija između palatalnosti i nepalatalnosti koja se očituje u prijevlasu vokala iza palatala, otvara se mogućnost i eliminaciji alomorfa koji zapravo odražavaju stare palatalno-nepalatalne odnose. Obično se u štokavskim i čakavskim sustavima eliminira palatalni alomorf (s nožom, s kopačom i sl.), a u kajkavskim govorima može doći do eliminacije nepalatalnoga alomorfa (pod stolem, z bratom). U govoru mjesta iločke skupine zabilježen je i jedan takav primjer: klinevi (ovjerila ga je samo obavjesnica iz Lovasa). Riječ je, doduše, o eliminaciji alomorfa u drugoj gramatičkoj kategoriji,

3.8. U govoru sam iločke skupine zabilježila primjer: *oma* (= 'odma-h'), s promjenom /d/ u fonološkoj strukturi kakva se javlja i u čakavskim govorima⁴².

IV. Zaključak

Za određivanje bliže pripadnosti, odnosno dijalektološke klasifikacije govora iločke skupine važni su podaci u točkama 1. i 2. dijela ovoga rada pod naslovom III. Jezične značajke.

Pet općih razlikovnih značajki prikazanih u točki 1. toga dijela pokazuju da ti govori pripadaju štokavskom narječju hrvatskoga jezika.

O mjestu koje ovim govorima pripada unutar štokavskoga narječja može se prosuditi po devetnaest jezičnih značajki i pratećim komentarijama iznesenim u 2. točki toga dijela rada: gotovo sve značajke nabrojene u toj točki karakteriziraju i govore slavonskoga dijalekta. Prema tome bi iločku skupinu govora valjalo dijalektološki klasificirati kao govorni tip unutar slavonskoga dijalekta i kad se uzme u obzir sadašnje stanje, u kojemu su u specifičnim okolnostima nedavne prošlosti potrte i izbrisane do djelomična ili potpuna zaborava mnoge izrazite jezične značajke slavonskoga dijalekta, koje su govori iločke skupine imali još prije pola stoljeća⁴³.

eliminaciji nepalatalnoga alomorfa /ov/ u proširku osnove, što je , prema literaturi, svojstveno govorima u slavonskomu dijalektu.

⁴² Promjenu /dm/ > /m/ u primjeru *odma*<*oma* moguće je dovesti u vezu sa slabljenjem i redukcijom dočetnoga šumnika u zatvorenu slogu, što je imanentno govorima čakavskoga narječja, i potvrđuje se u znatnome broju primjera. U dijelju čakavskih govora slojevite čakavsko-štokavske strukture, kakvi su govori ikavskoga štokavsko-čakavskoga dijalekta u Istri, ta se pojava obično svodi na one oblike osnove broja *jedan* u kojima je /d/ u dočetnomu položaju u unutrašnjemu slogu, i u kojima je reduciran: *jenoga, jenomu, jena, jeno, jeni, jenih* (: *Nsg. m. r.: jedan*). Nije sasvim jasno bi li se taj jedini primjer u govorima toga istarskoga dijalekta trebao interpretirati po čakavskoj zakonitosti o slabljenju i redukciji šumnika koji zatvara slog, ili bi razložnije bilo interpretaciju mijene /dn/ > /n/ usmjeriti prema lokalnim distribucijskim ograničenjima za konsonante u skupinama. Tim više što mijena /dm/ > /m/ u primjeru *oma* i u slavonskim govorima zahvaća konsonantsku skupinu iste strukture (zatvorni šumnik+ nosni sonant). Bilo ovako ili onako, mijena u primjeru *odma*>*oma* korespondira sa sličnim pojavama u drugim narječjima i dijalektima.

⁴³ Mr. Silvana Vranić, asistentica na kolegiju Dijalektologija hrvatskoga jezika na Pedagoškom fakultetu u Rijeci je nakon dovršenja ovoga rada ispitala obavjesnika Stipu Ciprića, r. 1931. godine u Tompojevcima, koji joj je ovjerio sve jezične činjenice iznesene u ovome radu, i njihov status u sadašnjem i ranijem govoru Tompojevaca iz njegova djetinjstva. I starija i novija slika toga mjesnoga govora prema njegovoj ovjeri gotovo su identične stanju u govorima Iloka, Tovarnika, Bapske i Lovasa, kakvo je opisano u ovome radu. Isti je obavjesnik ustvrdio da je identično sta-

Konačno, osam jezičnih značajki navedenih u 3. točki ovoga rada svjedoči o »neponovljivoj uzajamnosti« među hrvatskim narječjima: o hrvatskome jezičnom zajedništvu satkanom od mreže istosti u tolikoj različitosti, te o sudjelovanju svih jezičnih sastavnica u toj uzajamnosti.

SAŽETAK

POLAZIŠTA I TEZE ZA OPIS ILOČKE SKUPINE GOVORA

U članku se podastire opis i popis razlikovnih jezičnih činjenica utvrđenih u govoru prognanika iz iločke skupine mjesnih govora. Na temelju suvremenijih motrišta na hrvatski jezik i na njegovu dijalektologiju utvrđuje se mjesto te skupine govora unutar štokavskoga narječja.

nje u ovim mjestima na rubu iločkoga kuta: Ilači (selu sa samo hrvatskim življem), Čakovcima, Mikluševcima (u kojemu su osim Hrvata živjeli i Rusini), Opatovcu (u kojemu su osim Hrvata živjeli i Mađari, ali i Srbi koje su zvali Raci, te Slovaci koje su zvali Totovi). Moji su mi ispitanici iz Lovasa rekli da je takav i govor Hrvata u Sotinu i Berku (selima s miješanim hrvatskim, srpskim i njemačkim življem). Ispitanik iz Tovarnika, Mirko Lović, označio je Đeletovce i Nijemce kao mjesta kojima je refleks jata i u današnjem govoru ikavski. Ovi podaci podupiru klasifikaciju iz zaključka ovoga rada.